

UDC 342.71:81'27
DOI 10.18485/primling.2015.16.17

Violeta Stojičić
Radmila Bodrič

Filozofski fakultet, Niš
Filozofski fakultet, Novi Sad

SAVREMENA SOCIOLINGVISTIČKA I FORENZIČKO-LINGVIS- TIČKA IZUČAVANJA JEZIČKIH ASPEKATA DISKRIMINACIJE I GRAĐANSKIH PRAVA

Sažetak: U radu razmatramo aspekte društvenog života kakvi su podvajanje prema rasnim, polnim i drugim odlikama i ostvarivanje građanskih prava koji se prepliću sa upotrebom jezika. Savremena istraživanja sociolingvistike i forenzičke lingvistike pretežno na engleskom govornom području ukazala su na sfere društvenog života u kojima se raznorodni oblici diskriminacije i ostvarivanje građanskih prava dotiču jezika. Jezikom predrasuda u društvu se podvajaju privilegovane grupe i one koje u pravima treba prikratiti. Jezik je i činilac ostvarivanja građanskih prava osumnjičenog u toku saslušanja ili suđenja, jer su studije slučaja pokazale da nerazumevanje pravnog i proceduralnog jezika može biti smetnja u ostvarivanju prava koja se u sudskim procesima garantuju.

Ključne reči: sociolingvistika, forenzička lingvistika, diskriminacija, građanska prava

1. UVOD

Savremena izučavanja sociolingvistike u svojim pristupima jeziku, u spletu zagarantovanih prava pojedinaca i uskraćivanja tih prava, neposredno ukazuju na jezičku stranu sprovođenja diskriminacije na osnovu rase, nacionalnosti ili pola, dok su forenzički lingvisti ustanovili da podesnim sredstvima kazivanja osumnjičeni direktno utiču na ostvarivanje svojih prava u saslušanju i sudskom procesu. Sociolingvističke studije standardnog jezika i dijalekata, uglavnom u engleskom govornom okruženju, pokazale su da se privilegovane grupe i one kojima neka prava treba uskratiti podvajaju insistiranjem na tome da su govornici standardnog jezika prestižni, a oni koji govore dijalektom odstupaju od standarda, ne samo u lingvističkom, nego i sociološkom pogledu. Upotrebom reči pogrdnih asocijacija u opisivanju pripadnika pojedinih društvenih grupa ta se grupa indirektno stavlja u neravnopravan položaj u datom okruženju, što se čini i jezikom kojim se iskazuju rasne, polne, i druge predrasude.

S druge strane, forenzička lingvistika se zanima za ulogu koju jezik ima u ostvarivanju građanskih prava osumnjičenog u toku saslušanja ili sudskog procesa. Forenzičko-lingvistička istraživanja ustanovila su da je način na koji osumnjičeni kazuje da neko

svoje pravo želi ostvariti, presudan za ostvarivanje tog prava. Pri samom hapšenju, jezik saopštenja mora biti sasvim jasan, i to u izboru reči i strukturi rečenice, jer u slučaju nerazumljivosti, osumnjičeni neće moći preduzeti korake ka ostvarivanju ovih prava.

Uopšteno govoreći, građanskim pravima u jednom društvu ljudima se garantuje fizičko, mentalno i političko dobro, te svaki pojedinac ima pravo na integritet i život, što, između ostalog, podrazumeva zabranu nečovečnog postupanja i mučenja. Uz to, nekim zakonskim propisima, garantuje se i zaštita od svake vrste razlikovanja, izopštavanja i onemogućavanja ostvarivanja prava na osnovu rase, pola, nacionalnosti, religije, zdravstvenog stanja, i slično. Građanska prava obuhvataju i prava pojedinca na privatnost, slobodu misli, govora i iskazivanja mišljenja, kao i posebnu sferu političkih prava, kakvo je pravo na pravično suđenje. Ovde ćemo nastojati da prikazemo izučavanja dveju prethodno pomenutih lingvističkih oblasti koja su orijentisana ka sponama diskriminacije i građanskih prava i jezika.

2. SOCIOLINGVISTIČKO TUMAČENJE JEZIKA DISKRIMINACIJE

Sociolingvistika se po prirodi predmeta interesovanja i pristupa izučavanju jezika u društvenom kontekstu oduvek zanimala za funkciju koju jezik ima u institucijama društva i njegovom ustrojstvu. Sociološki osvrt na karakteristike standardnog jezika i dijalekata pokazao je, na primer, da se insistiranjem na upotrebi standardnog jezika u jednoj jezičkoj zajednici na društvenoj lestvici uzdižu oni koji upotrebljavaju standard, jer je on prestižan, a, shodno tome, dijalekti se smatraju defektnim, i po izgovoru i gramatici. Tako se o govornicima dijalekata stvara slika kao o nižoj klasi, što je predrasuda, i vid diskriminacije (Coulmas 1998). Na primer, u dokumentu koji je objavio američki Sindikat za zaštitu građanskih prava o diskriminaciji po jezičkom osnovu (ACLU 2002), objašnjava se da pod ovom vrstom diskriminacije treba podrazumevati okolnosti u kojima se prema jednoj osobi postupa drugačije nego prema ostalim osobama zbog njenog maternjeg jezika ili karakteristika njenog govora i naglaska. U engleskim govornim zajednicama primećeno je da onda kada se u poslovnom okruženju uvede pravilo upotrebe engleskog jezika kao jedinog jezika kojim zaposleni treba da se služe, dešava se da se prema onima koji ne govore engleski ili onima koji govore ovaj jezik sa stranim naglaskom poslodavac odnosi nepravično, pa im uskraćuje profesionalno napredovanje isključivo zbog toga što engleski jezik ne govore tečno. U pravnom sistemu SAD, slučajevi diskriminacije na osnovu jezika posmatraju se kao slučajevi diskriminacije na osnovu rasne ili nacionalne pripadnosti, zato što se maternji jezik dovodi u usku vezu sa mestom odakle jedna osoba potiče, ili odakle potiču njegovi preci.

Lippi-Green (1994: 165) je u svome radu na osnovu slučajeva iz prakse želela pokazati kako je u SAD sasvim jasno da se na upotrebi standardnog engleskog jezika insistira u školama, medijima i poslovnom okruženju do te mere da se, sasvim otvoreno, dijalekti označavaju kao izvitopereni i negramatični varijeteti jezika, ali se i govornici dijalekata samim tim nipodaštavaju u svakoj sferi delovanja. U tom smislu, autorka tvrdi da, iako se jezički varijeteti vezuju za društveni identitet, tj. za manjine, društvene grupe, i slično, a ne za lične karakteristike govornika, oni ipak u diskriminatorne svrhe služe kao sredstvo izopštavanja pojedinca. U sociolingvističkoj teoriji za ovu pojavu se ustalio

termin 'diskriminacija na osnovu jezičkih odlika' (engl. 'language-trait focused discrimination'). Ovaj vid diskriminacije potiče od prihvatanja takozvane 'ideologije standardnog jezika' (engl. 'standard language ideology'), što je, naime, naklonost prema apstraktnom, idealizovanom i homogenom govornom jeziku, koja se u SAD najviše neguje u obrazovnom sistemu, medijima i onim što se naziva korporativnom Amerikom (Lippi-Green 1994: 166-167). Kakav je društveni stav prema govornicima dijalekata, pokazuje i slučaj iz 1987. godine, kada je na Havajima uveden propis da se u školama isključivo mora upotrebljavati standardni engleski jezik i da se zabranjuje upotreba havajskog kreolskog engleskog. Ankete sa učenicima pokazale su da 54% ispitanih podržava takvu odluku vlasti jer, po njihovom mišljenju „pidžinski jezik doprinosi nepismenosti“ i „pidžin je lenj način govora i unazađuje razmišljanje“ (prema Lippi-Green 1994: 168, H. Verploegen. 1988. Pidgin in classroom stirs spirited debate by seniors), čime se pokazalo kakav je stav i prema onima koji govore pidžin, tj. da se smatraju nepismenima i lenjima.

Vidovi diskriminacije po rasnoj ili nacionalnoj pripadnosti zasnivaju se na ubeđenju da pripadnici određene rase ili naroda ne treba da imaju jednaka prava, i to samo na osnovu lične osobenosti, kakva je boja kože i poreklo. Kako se može zaključiti iz sociolingvističke literature, nipoštašavanje pripadnika druge rase i naroda ogleđa se i u načinu na koji se pozajmljene reči iz kultura drugih rasa i naroda adaptiraju u jednom jeziku, pri čemu su kulture i društva jezika davaoca i jezika primaoca u nametnutom odnosu „podređenog“ i „nadređenog“. Hill (2008: 159-160) primećuje da jezik onog društva koje ima dominantan politički uticaj i razvijenu ekonomiju prisvaja reči iz drugog jezika a uz to im pripisuje potpuno novo značenje. Štaviše, kada se pri tom radi i o nametanju nadmoćnosti jedne rase ili naroda i diskriminaciji drugih, onda te reči služe kao način podrugivanja. S ovim u vezi, Hill (2008: 159-160) opisuje nametanje dominantnosti bele rase u SAD na primerima reči i izraza iz onih jezika čiji govornici pripadaju drugoj rasi, a koje pripadnici bele rase koriste ne bi li njima šaljivo i indirektno pokazali inferiornost druge rase. Tako se upotrebom nekih španskih reči u američkom engleskom stvara slika o civilizovanim belcima, a prikriveno gradi stereotip o inferiornim Južnoamerikancima. Taj oblik španskog jezika naziva se podrugljivim španskim (engl. 'Mock Spanish') (Hill 2008: 159-160). Kada idu na pivo, Amerikanci bele rase katkad upotrebljavaju špansku reč *cerveza*, kao u rečenici *Let's get together and crack a few cervezas*, što može nositi prikrivenu poruku da kada budu pili pivo, oni će se isto tako razgaliti, kao što to uobičajeno čine Meksikanci kada piju, tj. kao pijani Meksikanci. Što je učestalija upotreba ovakvih prikriveno podsmešljivih i podrugljivih reči, to su one značajnije kao sociolingvistička pojava, jer se njima indirektno pravi poređenje „superiorne“ i „inferiorne“ rase na čije se običaje, kao u opisanom slučaju, gleda kao na devijantno ponašanje. Hill (2008: 159-160) je u vezi sa ovom pojavom navela i konkretan slučaj kršenja građanskih prava u SAD iz 2005. godine, kada je učenik Zak Rubio suspendovan zato što je u hodniku svoje škole koristio španski, i to u odgovoru *No problema* na molbu druga da mu pozajmi dolar. Naime, zamereno mu je što je engleskom izrazu *No problem* dodao španski sufiks *-a*, čime je izvitoperio engleski jezik, jer španski izraz u stvari glasi *No hay problema*. Autorka podseća da, naprotiv, nije zabeležen slučaj kažnjavanja onih koji koriste izraz *No problema* u engleskom jeziku kao izraz podrugljivog španskog jezika. Sve u svemu, Wee (2011: 75) ukazuje na to da jezičke podeljenosti mogu imati i sociološki uticaj – diskriminacija na osnovu jezika neposredno utiče na nemire, i etničke i društvene, kada se govornici dija-

lekata uobičajeno smatraju „nižim“, i to ne samo po pitanju upotrebe jezičkog varijeteta koji nije norma, nego i obrazovanja, statusa, intelektualnih i fizičkih sposobnosti, i slično.

U jednom jeziku se mogu u svakoj fazi njegovog razvoja pronaći reči kojima se na određeni način slika o jednoj društvenoj grupi ukalupljuje u stereotip, a koje imaju negativno asocijativno značenje, pa služe kao sredstvo podupiranja diskriminativnog stava prema pripadnicima te grupe. Savremene sociolingvističke studije su pokazale da je jezik instrument propagiranja diskriminacije po pitanju pola, rase i nacije, jer se upotrebom reči kojima se pogrdno govori o pripadnicima jedne društvene grupe iskazuje omalovažavajući stav govornika. S tim u vezi, kada govori o antifeminizmu, Mills (2008: 44-45) opisuje ulogu jezika u nastojanju da se nipodaštava jednakost polova, i to naziva otvorenim antifeminizmom. Primeri koje Mills (2008: 44-45) tumači odslikavaju upotrebu reči u engleskom jeziku koje imaju negativnu asocijativnu vrednost u opisivanju osoba ženskog pola. U leksici engleskog jezika zabeležena je pojava semantičke derogacije, tj. semantičke modifikacije od asocijativno neutralnog termina do asocijativno negativnog termina, koja je najočiglednija kod imenica *mistress* [ŽENA NA VAŽNOJ POZICIJI, KAKVA JE NPR. GLAVA PORODICE], *madam* [TERMIN OSLOVLJAVANJA ŽENE VIŠEG SOCIJALNOG STATUSA] and *dame* [ŽENA SA TITULOM]. Ove reči se u primarnom značenju odnose na žene sa određenim stepenom vlasti ili počasnom titulom, dok je njihovo sekundarno značenje pogrdno, i to *mistress* [ŽENA KOJA IMA VANBRAČNU VEZU SA DRUGIM MUŠKARCEM], *madam* [ŽENA KOJA VODI BORDEL] i *dame* [ŽENSKA]. Za razliku od navedenih reči, odgovarajući leksički parovi muškog roda nemaju ovakvih značenjskih modifikacija. Povrh svega, čak su i imenice ženskog roda opšteg značenja *woman* and *girl* uvredljive kada se njima nazove muškarac, jer se tako narušava stereotipska slika o muževnosti (Mills 2008: 56-57). Možemo dodati da su ovakvi pogrdni nazivi potpora propagiranju nejednakosti polova, jer se njima, prvo, odslikavaju tobož urođeni nedostaci ženskog roda, čime se poručuje da on treba da ima nejednak položaj u društvu i nejednaka prava da se ostvari na bilo kom planu ljudskog delovanja, i drugo, povređuje dostojanstvo žena, što je takođe element diskriminacije.

Primitili smo da se sociolingvistički pogledi na jednakost u srpskoj govornoj zajednici pretežno usmeravaju ka pitanjima ravnopravnosti polova. Takozvano „žensko pitanje“ posmatra se iz lingvističkog ugla pod okriljem koncepta rodne ravnopravnosti, koji u najopštijem smislu podrazumeva jednakost žena i muškaraca ne samo u okvirima bračnog života, već i u ostalim poljima delovanja, kakva su društveno, ekonomsko, kulturno, političko, i ostala. S tim u vezi, oni koji se zanimaju za jezičku stranu ove vrste ravnopravnosti vođeni su idejom da i segmenti jezika, najpre gramatika i leksika, mogu odslikavati težnju ka jednakoj zastupljenosti osoba ženskog pola u određenoj sferi života. Ovo se postiže naročitim odabirom leksike obeležene za gramatičku kategoriju ženskog roda koja upućuje ne samo na biološke karakteristike označenog lica, već i na zalaganje govornika/pisca da se unapredi i istakne društvena uloga i položaj žena.

Filipović (2009: 110) smatra da upotreba jezika jeste slika društvenih odnosa, u ovom slučaju odnosa među polovima, pa bi se i uz pomoć lingvističke analize diskursa u javnoj upotrebi moglo doći do zaključka o prirodi tih odnosa. Smatramo da se ovakvim zanimanjem podstiču jezička istraživanja sa sociološki zasnovanom porukom o tome da li su oba pola jednako zastupljena na datom planu delovanja, i da li, u suštini, u srpskom društvu, žensko-muški odnosi počivaju na uravnoteženosti ili neskladu. Moramo priznati

da su istraživanja sa ovakvim smernicama na korpusu srpskog jezika malobrojna, ali, kako Filipović (2009: 122-123) primećuje, ona su jasno pokazala da u srpskoj govornoj zajednici ne postoji svest o tome da treba koristiti rodno osetljiv jezik, kao i da se isto tako takav diskurs posmatra kao instrument propagiranja feminizma. Autorka smatra da bi rodno osetljiv jezik mogao imati važnu sociološku ulogu, jer kada bi se takav jezik uveo u jezičku praksu, njime bi se nenametljivo, bez pritiska, apelovalo na svest o značaju ravnopravnog odnosa žena i muškaraca u svim delatnostima. Možemo reći da se jezik tako shvata kao značajan faktor sociološkog konteksta ljudskog interesovanja, znanja i delovanja, i njegovi se uticaji prepoznaju čak i u manjim segmentima kakve su imenice i njima svojstvena gramatička kategorija roda.

Moramo primetiti da se u pogledu društvene pojave zanemarivanja jednakosti između polova u srpskom društvu preduzimaju praktični koraci prevazilaženja tog jaza, verovatno u sve većoj težnji da se i po društvenim vrednostima Srbija integriše u sistem vrednosti Evropske unije. Kako nas ovde interesuju jezička pitanja rodne ravnopravnosti, posebno ćemo se osvrnuti na dve reference, i to *Rečnik rodne ravnopravnosti* (2011) i *Vodič za rodno osetljiv pristup medijima u Srbiji* (2012). U pomenutom rečniku, Jarić i Radović (2011: 47) ističu da je jezik javnog diskursa vrlo veran pokazatelj prakse poštovanja jednakosti u datom društvu; čak to što je pod imenice muškog roda, koje preovlađuju u upotrebi jezika, podveden i ženski rod jeste znak da je u društvu uvrežena diskriminacija. Autorke smatraju da jezički stručnjaci nisu u pravu kada muški rod reči nameću kao obeležje predstavnika vrste. Osim toga, imenice muškog roda vezuju se za prestiž onoga što se njima imenuje, kakav je slučaj sa imenicama *predsednik, premijer, direktor, urednik*, i sličnim imenicama koje označavaju rukovodeća mesta, ali i za prestiž određenih profesija, npr. *sudija, lekar, psiholog, matematičar*, itd. Jarić i Radović (2011: 47) su primetile da se pozicija žena u društvu promenila, što je pojava koju treba da prate i promene u jeziku u upotrebi u medijima, na univerzitetima, i u zakonima i propisima. Što se tiče pravnih dokumenata, jedan od prvih nastojanja da se kroz leksiku umanjí diskriminacija žena jeste amandman Ženskog parlamenta iz 1990. godine na predlog Ustava Srbije kojim se predlaže uvođenje određenih imenica ženskog roda u tekst, i to *građanka, predstavница, kandidatkinja, poslanica, predsednica, članica, sudijka, tužiteljka, braniteljka i odbornica* (Jarić i Radović 2011: 157). Isto tako, u prethodno pomenutom vodiču, Filipović i Kuzmanović-Jovanović (2012: 31) daju preporuke kako medijske kuće treba da jasno definišu šta je to seksističko izražavanje, da koriste rodno osetljiv jezik i da podrže njegovu standardizaciju, da koriste nazive profesija i u ženskom rodu, i da izbegavaju opise koji ukazuju na predrasude o karakteristikama oba pola.

3. FORENZIČKO-LINGVISTIČKA TUMAČENJA OSTVARIVANJA GRAĐANSKIH PRAVA

Forenzička lingvistika je oblast nauke o jeziku koja, u svome širokom polju primene znanja o jeziku u pitanjima vezanim za kriminal i sudske sporove, između ostalog izučava tekstove i dokumenta koja se koriste u pravne i sudske svrhe. Određeni pravni tekstovi i dokumenta, kakvi su ugovori, jemstva, policijska sopštenja, i slično, sačinjavaju se za potrebe svakodnevnog života, ali je, njihova sadržina često nerazumljiva, zbog same

stručne terminologije i stila, pa običan građanin takve tekstove može teško protumačiti i propustiti da ostvari neko svoje pravo, naročito kada se radi o policijskim upozorenjima i obaveštenjima, a posebno kada je osumnjičeni stranac, te ne poznaje dobro zvanični registar pravne struke. Zbog ovog potonjeg razloga, forenzički lingvisti se zalažu i za garantovano pravo stranaca na sudskog tumača.

Veza između jezičkih nedoumica i pravnih pitanja ostvarivanja prava uočena je osamdesetih godina dvadesetog veka u Australiji, onda kada se postavilo pitanje prava Aboridžina u policijskom saslušanju (Olsson 2008: 8). Na sudu, Aboridžini koriste svoj dijalekat, kao i način komunikacije koji im je kulturološki svojstven, ali se smatralo da je taj dijalekat izvitoperen standardni engleski jezik, te se samim tim sa takvom predrasudom negativno gledalo i na samo svedočenje i izjašnjavanje Aboridžina. Pogrešno se smatralo da, kada onaj koji se saslušava ne koristi standardni jezik i način komunikacije dominantan u jednom društvu, on okoliša i nije precizan, pa time i priznaje krivicu. Osim toga, uobičajeno se veruje da je i ćutanje priznanje krivice ili prikrivanje dokaza. Eades (2008: 179-196) ukazuje na to da, kada se prouče pragmatička svojstva komunikacije među Aboridžinima, uočava se da je ćutanje pozitivan i produktivan deo razgovora. Međutim, pri saslušanju, i u policijskoj stanici i na sudu, ćutanje, kojim Aboridžini započinju odgovor na pitanje, često se pogrešno tumačilo, pa onaj koji je saslušavao Aboridžina ubrzano je prelazio na drugo pitanje, čime ga je sputavao da odgovori, i time oduzimao pravo da se izjasni.

Forenzički lingvisti su se u pojedinim istraživanjima posebno zanimali za jezičku stranu prava „Miranda“, koja se u SAD moraju saopštiti svakoj osobi pri privođenju, i ona glase:

“You have the right to remain silent. Anything you say or do may be used against you in a court of law. You have the right to consult an attorney before speaking to the police and to have an attorney present during questioning now or in the future. If you cannot afford an attorney, one will be appointed for you before any questioning, if you wish. If you decide to answer any questions now, without an attorney present, you will still have the right to stop answering at any time until you talk to an attorney. Knowing and understanding your rights as I have explained them to you, are you willing to answer my questions without an attorney present?”¹

Kako bi uhapšena osoba mogla razumeti da ima prava da ne odgovara na pitanja u policijskom saslušanju i da ima prava na advokata, i kako bi ta prava ostvarila, jezik upozorenja „Miranda“ mora biti sasvim jasan. Upravo Ainsworth (2010: 111-125) ističe da je nerazumevanje saopštenih prava u praksi vrlo često, zbog čega se čini da je jezik u pojedinim segmentima ovog policijskog saopštenja nedovoljno jasan, što se posebno vidi u sintaksi rečenice. Rečenica kojom se saopštavaju pomenuta prava sastoji se iz više struktura, od kojih su neke umetnute, kako je slučaj sa saopštenjem o pravu na advokata. Štaviše, pokazalo se da i onda kada se upozorenje daje proizvoljno, drugim rečima, ne-

¹ “Imate prava da ne govorite. Sve što kažete može se upotrebiti protiv Vas na sudu. Imate prava da se konsultujete sa advokatom pre nego što razgovarate sa policijom i da advokat bude prisutan pri saslušanju i sada i ubuduće. Ako ne možete da priuštite advokata, on će vam biti dodeljen pre saslušanja, ako želite. Ako odlučite da sada odgovorite na neko pitanje, bez prisustva advokata, imate prava da prestanete da odgovarate na pitanja u bilo kom trenutku dok ne razgovarate sa advokatom. Pošto ste primili k znanju ova prava i razumeli ih, da li želite da odgovarate na pitanja bez advokata?”

razumevanje je još veće (Ainsworth 2010: 111-125); tako je jedna od verzija upozorenja glasila *You have the right to consult with, and have present prior to, and during interrogation, an attorney either retained or appointed*, koja je sama po sebi sintaksički složena, sa umetnutim strukturama, da uhapšeni mora svaku sintaksičku strukturu obraditi i te strukture povezati kako bi shvatio sadržinu. U pomenutom upozorenju, između objekta *an attorney* i predloške konstrukcije *consult with* umetnute su dve konstrukcije i to glagolska i još jedna predloška, dok je sam objekat na kraju modifikovan participijima. Pored toga, ti participiji su upotrebljeni u suženom značenju, npr. *retained* u značenju PLAĆEN SOPSTVENIM SREDSTVIMA. Ainsworth (2010: 111-125) tvrdi da ovako komplikovan način kazivanja samo može još više doprineti nerazumevanju prava onda kada je uhapšeni u strahu. Povrh svega, neke sintaksičke strukture su neuobičajene za govorni jezik, a kako uhapšeni mogu biti neuki, dešava se da oni ne razumeju pročitana prava isključivo zbog toga što su jezičke strukture vrlo složene. Ispostavlja se, stoga, da jezik kojim se saopštavaju prava neposredno utiče na ostvarivanje datih prava, jer iskazi komplikovane sintakse i leksike ne kazuju jasno šta uhapšeni može preduzeti u datoj situaciji.

Ainsworth (2010: 111-125) je napomenula da postoje slučajevi kada se osumnjičenom mogu garantovana prava oduzeti, jer ih on zbog jezičke dvosmislenosti i nepreciznosti nije razumeo pa se nije ni izjasnio da ih želi ostvariti, zbog čega policija i sud smatraju da ih se on odriče. Čak je i način na koji osumnjičeni iskazuje volju da svoja prava ostvari presudan, i njegova volja se uvažava samo ako je iskazana jasno i precizno. Vrhovni sud SAD, na primer, podrazumeva da se osumnjičeni poziva na svoja prava samo ako svoju volju saopšti jasno, a saslušanje se može nastaviti i bez naknadnog pokušaja da pojasni da li on svoja prava namerava da ostvari ili ne, i da li je uopšte razumeo kako ih može ostvariti. Po svemu sudeći, kako tvrdi Ainsworth (2010: 111-125), osumnjičeni zato moraju biti jezički umešni, i nedvosmisleno iskazati svoje namere, što znači da rečenice moraju biti potvrdne i izjavne, čak zapovedne, a ne odrične ili upitne. Zato, pitanja osumnjičenog kakva su *Could I call my lawyer?* (*Da li bih mogao pozvati advokata?*) ili *Can I speak to an attorney before I answer the question to find out what he would have to tell me?* (*Da li mogu pozvati advokata pre nego što odgovorim na pitanje da vidim šta će mi on reći?*) tumače se kao odricanje prava „Miranda“ (Ainsworth 2010: 111-125). Ovakva učtiva pitanja i molbe se često odbacuju pri hapšenju jer policija smatra da se osumnjičeni dvoumi, a ne da zahteva advokata. Osim toga, osumnjičeni ne mogu ostvariti svoja prava ni onda kada se učtivo izjasne, jer se učtivost ne smatra zahtevom da se pravo ostvari, kao kod izjava *I think I would like to talk to a lawyer* (*Mislím da bih ipak razgovarao sa advokatom*) ili *It seems like what I need is a lawyer* (*Izgleda da mi je ipak potreban advokat*), pa čak i *Could I get a phone in here so I can talk to a lawyer?* (*Da li bih se mogao poslužiti telefonom da razgovaram sa advokatom?*) (Ainsworth 2010: 111-125). Po svemu sudeći, precizno izražavanje ide u korist osumnjičenom, jer gramatičke strukture i leksika koje koristi u iskazima u kojima se poziva na svoja prava direktno utiču na to da li će on svoja prava iskoristiti ili ne. S druge strane, govoreći o učtivosti u zahtevu da ostvari svoja prava, Solan i Tiersma (2005: 55-61) su istakli da se uhapšeni nikada ne bi izjasnili rečenicom kakva je *I request to have an attorney present before questioning continues* (*Zahtevam prisustvo advokata pre nego što se saslušanje nastavi*), jer pragmatički aspekt jezičkog čina i okolnosti, kakve su hapšenje i saslušanje, nalaže da optuženi iz bojažljivosti saopštava zahteve ublažavajućim jezičkim sredstvima, kakva

su dopusne rečenice, modalni glagoli, i slično. Time se pokazuje učtivost u komuniciranju, pa i oni koji se nađu u situaciji kakva je saslušanje, u kojoj silom prilika moraju biti nenametljivi, iskazuju svoju volju indirektno, najčešće u obliku pitanja. Sudije, s druge strane, očekuju da osumnjičeni daju iskaze nalik onima koje pišu advokati, pa svaku izjavu tumače doslovno u zavisnosti od vrste rečenice kojom se izjašnjavaju, od čega zavisi da li će osumnjičenima uskratiti prava ili neće. Solan i Tiersma (2005: 55-61) smatraju da učtivi zahtevi mogu još otežati situaciju, jer se može činiti da je optuženi nesiguran, pa u saslušanju tužilac i sudija na njega vrše još veći pritisak, čak u toj meri da bude doveden u situaciju da svoja prava ni ne ostvari.

Što se tiče stranaca, prava „Miranda“ moraju se saopštiti i osumnjičenima koji ne govore ili ne razumeju engleski jezik, ali je nužno da im se obaveštenje prevede (Solan i Tiersma 2005: 82-84). Mnogi policajci u SAD sa sobom nose kartice na kojima su ta prava prevedena na druge jezike. Međutim, pogreške u prevodu mogu uticati na to da se osumnjičenom pruži prilika da se izjasni o svojim pravima i da ih, što je važnije, ostvari; tako je u slučaju SAD protiv Higareda Santa Kruz sud u korist osumnjičenog uzeo u obzir da kartica sa španskim prevodom prava „Miranda“ doslovno kaže *Ako nemate para, imate prava da od suda zahtevate da Vam se dodeli advokat* (Solan i Tiersma 2005: 55-61), iz čega se može pogrešno zaključiti da samo siromašni imaju prava da im se dodeli advokat. S obzirom na razlike ne samo između sistema engleskog jezika i jezika na koji se prevodi, već i kultura dveju jezičkih zajednica, prevođenje policijskih i sudskih saopštenja najstručnije mogu obaviti sudski tumači, koji osim jezika, razumeju i pravne sisteme obeju zemalja.

Pravo na tumačenje i prevođenje u toku saslušanja i suđenja nije samo pravo koje se podrazumeva, već je ono katkad zagarantovano i zvaničnim dokumentima. Takav dokument je i direktiva 2010/64/EU iz 2010. godine, kojom se zemlje članice Evropske unije obavezuju da poštuju pravo osumnjičenog na tumačenje i prevođenje u toku istražnog i sudskog postupka, tj. u toku policijskog saslušanja i pred sudom, ako on ne govori ili ne razume jezik koji se u postupku koristi. Kako bi se osigurala pravičnost suđenja, osumnjičenom ili optuženom se mora obezbediti tumačenje i u toku njegove direktne komunikacije sa advokatom, kao i prevod svih dokumenata koji su od suštinske važnosti za suđenje. Čak i kada saslušavana osoba, kojoj maternji jezik nije onaj kojim se govori u sudnici, taj jezik koristi u svakodnevnoj komunikaciji, nije sasvim sigurno da će ona razumeti registar karakterističan za policijske i pravne procedure.

4. DISKUSIJA

Sa sociolingvističke tačke gledišta, prethodno smo opisali slučajeve nejednakog tretiranja nestandardnog jezika i jezika etničkih manjina u odnosu na standardni jezik. U savremenim društvima engleskog govornog područja smatra se da je nametanje standardnog engleskog jezika koji zadovoljava preskriptivne norme, koje ne zadovoljavaju dijalekti, ili koji se naziva još i „belim engleskim“, tj. engleski bele rase, vid diskriminacije na jezičkoj osnovi. Sociolingvistička literatura apeluje na to da se takvim nametnutim jezičkim sputavanjima u jednom društvu mogu izazvati i polemike i nemiri na bazi patriotizma, rase, kulture, društvenog statusa i nejednakih uslova zapošljavanja. Pored

toga, na primerima pogrđnih reči kojima se imenuju pripadnici ženskog pola i pripadnici drugih rasa uočava se da je sociolingvistički pristup jeziku pokazao i to da jezik katkad ima funkciju isticanja nejednakosti na osnovu individualnih karakteristika koje se ne uklapaju u uvreženi stereotip, pa se negativna asocijativna svojstva leksike koriste u svrhu nipodaštavanja, povrede dostojanstva i umanjivanja društvene uloge određenih grupa i pojedinaca.

S druge strane, u okvirima forenzičke lingvistike zapaža se briga jezičkih stručnjaka za pružanje jednake prilike svim osumnjičenima da ostvare građanska prava u situacijama hapšenja, saslušanja i suđenja. Ovo se tiče najpre prava čije ostvarivanje direktno zavisi od razumevanja tih prava garantovanih zakonom i od preciznog izjašnjavanja o njihovom ostvarivanju, a u tim je slučajevima jezik faktor koji utiče na tok saslušanja i suđenja. Zbog toga forenzički lingvisti skreću pažnju na to u kolikoj meri pisana i izgovorena reč ima uticaja na neke aspekte pravnog sistema, kao što je ostvarivanje građanskih prava, između ostalih i pravo na tumača u procesima u kojima osumnjičeni ne razume zvaničan jezik saslušanja i suđenja, posebno registar pravne struke, ali i ostvarivanje nepisanog prava na razumevanje načina na koji pojedinac svoja prava može ostvariti.

Jezičke smernice na koje smo se ovde sveukupno osvrnuli mogu se prihvatiti i kao sociološki putokaz ka ravnopravnosti i jednakim uslovima za ostvarivanje prava pojedinaca i grupa, koja bi se negovala i u lingvističkom aspektu društvenih pojava, bilo iskorenjivanjem jezika predrasuda i stereotipa, bilo davanjem značaja razumljivosti jezika pravnih i sudskih procedura, jer je jezik osim sredstva komunikacije i vid društvenog delovanja.

Literatura

Ainsworth, J. (2010). Curtailing coercion in police interrogation: The failed promise of *Miranda v. Arizona*. In: *The Routledge Handbook of Forensic Linguistics* (M. Coulthard and A. Johnson, eds.), Abingdon: Routledge: 111-125.

Coulmas, Florian. *The handbook of sociolinguistics*.

<http://www.blackwellreference.com/public/book.html?id=g9780631211938_9780631211938> [10.4.2013]

Directive 2010/64/EU of the European Parliament and of the Council. Official Journal of the European Union.

<<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:280:0001:0007:en:PDF>> [5.5. 2013]

Eades, D. (2008). Language and disadvantage before the law. In: *Dimensions of Forensic Linguistics* (J. Gibbons and T. Turell, eds.), Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 179-196.

Filipović, J. (2009). Rodno osetljive jezičke politike: teorijske postavke i metodološki postupci. *Anali Filološkog fakulteta*, XXI: 110-127.

Filipović, J., Kuzmanović Jovanović, A. (2012). *Vodič za rodno osetljiv pristup medijima u Srbiji. Preporuke i dosadašnja praksa*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada.

Hill, J. (2008). *The everyday language of white racism*. United Kingdom: Blackwell Publishing.

Jarić, B., Radović, N. (2011). *Rečnik rodne ravnopravnosti*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada zapošljavanja i socijalne politike Republike Srbije.

Language Discrimination. The Legal Aid Society - Employment Law Center and the ACLU

Foundation of Northern California.

< https://www.aclunc.org/library/publications/asset_upload_file489_3538.pdf> [4.2.2014]

Lippi-Green, R. (1994). Accent, Standard Language Ideology, and Discriminatory Pretext in the Courts. *Language in Society*, 23/2: 163-198.

Mills, S. (2008). *Language and sexism*. United Kingdom: Cambridge University Press.

Olsson, J. (2008). *Forensic Linguistics*. London and New York: Continuum International Publishing Group.

Solan, L. M., Tiersma, P. M. (2005). *Speaking of crime. The language of criminal justice*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

Wee, L. (2011). *Language without rights*. United Kingdom: Oxford University Press.

**Violeta Stojičić
Radmila Bodrič**

**CURRENT SOCIOLINGUISTIC AND FORENSIC STUDIES
OF LINGUISTIC ASPECTS OF DISCRIMINATION AND CIVIL RIGHTS**

Summary: Sociolinguistic reconsideration of the English language and its social varieties has suggested that prejudicial language privileges a social group which uses the standard whereas it discriminates against the group which uses a dialect. The use of words which promote racial or gender bias leads to the discrimination of groups whose rights are not to be acknowledged in different social settings. Sociolinguistic studies of language varieties have demonstrated that discriminative vocabulary enforces the tendency to impose unequal social status on certain groups due to their linguistic, racial or gender traits. Forensic Linguistics has proposed that the incomprehension of legal and procedural language can be an obstacle to exercising one's civil rights in police interviews and judicial procedures, in which the effect of the language the accused use to assert their rights may be immense. In view of that, the manner in which a suspect expresses his will to exercise the rights communicated to him may affect the waiver of the rights.

Key words: Sociolinguistics, Forensic Linguistics, discrimination, civil rights